

Zarys kształcenia politycznego w Niemczech w latach 1950–1990

Abstract. Outline of the Political Education in Germany in the Years 1950–1990

The article presents the concept of political education in Germany in the years 1950-1990, specifically taking into consideration its role in building democracy, as well as identity and the development of civic competences. This paper also outlines the terminological problems in civic education from the Polish and German language perspective, and the institutional and legal determinants used in political education. The main point of reflection is the analysis of the stages in the institutional development of civic education in Germany in the years 1950-1990.

The final conclusions may be useful in social and political studies, or in the implementation of innovative systemic solutions in civic education today.

Keywords: Education, Politics, Political Education, Germany

Wprowadzenie do problematyki kształcenia politycznego i jego definicja

Kształcenie polityczne, rozumiane w Niemczech przez pojęcie „politische Bildung”, natomiast w Polsce jako „edukacja polityczna” jest niezwykle istotnym elementem funkcjonowania społeczeństwa i państwa demokratycznego. W Polsce po zapoczątkowaniu zmian ustrojowych w roku 1989, a w Niemczech po zjednoczeniu, rozpoczęła się debata na temat celów, treści i metod edukacji obywatelskiej oraz kompetencji podmiotów odpowiedzialnych za jej realizację. Z tego względu kształcenie polityczne stało się nowym wyzwaniem dla obu państw. Wprawdzie w Niemczech tradycja kształcenia politycznego jest dłuższa i bogatsza w doświadczenia, a uwarunkowania jego realizacji różnią się od uwarunkowań polskich, to jednak działania podjęte w ramach kształcenia politycznego mają wspólne cele, do których należy przekazywanie wiedzy z zakresu edukacji obywatelskiej oraz kształtowanie postaw obywatelskich.

Kontekst do rozważań stanowi niemiecki, zinstytucjonalizowany, ponadpartyjny i umocowany prawnie model szkolnego i pozaszkolnego kształcenia politycznego, wpisany w system edukacji obywatelskiej realizowanej przez państwo na szczeblu federalnym oraz w krajach związkowych. Za edukację obywatelską w Niemczech odpowiada wiele podmiotów, do których należą: szkoły, instytucje oświatowe, uniwersytety, organizacje, stowarzyszenia i związki, przy czym największą rolę w przestrzeni kształcenia politycznego odgrywa, powstała w 1952 r., Federalna Centrala Kształcenia Politycznego (*Bundeszentrale für politische Bildung*) z siedzibą w Bonn. Instytucja ta jest ponadpartyjną organizacją podlegającą Federalnemu Ministerstwu Spraw Wewnętrznych.

Powyższe zagadnienie badawcze charakteryzuje się szerokim spektrum rozumienia i jest wielowarstwowe, a wnioski płynące z jego analizy mogą okazać się przydatne w naukach politycznych, we wdrażaniu innowacyjnych rozwiązań systemowych z zakresu edukacji obywatelskiej. Dodatkowo mogą stanowić ważny wkład w debatę publiczną na temat wyzwań, przed którymi stoi edukacja obywatelska tak w Polsce, jak i w Niemczech.

Kształcenie polityczne jest jednym z zagadnień, które od lat zajmuje badaczy i naukowców, w tym zarówno pedagogów, socjologów, filozofów i politologów. Jego relatywizm i wieloznaczność mają nierozwalny związek z czasem historycznym, w którym realizuje się dane założenia i koncepcje dydaktyczne, polityczne czy społeczne, z sytuacją polityczną czy na przykład wytycznymi w nauczaniu. Kształcenie polityczne odnosi się więc do tradycji, historii i kultury oraz mentalności danego społeczeństwa, do doświadczenia historycznego zbiorowości, nie może być oderwane od ram historycznych z jednej strony, z drugiej zaś jest również silnie zakorzenione w danym systemie politycznym, gospodarczym czy społecznym. Kształcenie polityczne łączy przeszłość z przyszłością, porusza się w zakresie, w którym dotyczy pojedynczego obywatela oraz pośredniczy między nim a instytucjami, partiami, organizacjami.

Nie istnieje jedyna i właściwa definicja „kształcenia politycznego”. W każdej z nich ujęte są odmienne koncepcje, znaczenia i sposoby posługiwania się pojęciem. Kształcenie polityczne funkcjonuje inaczej w opinii publicznej i pod nim kryje się najczęściej definicja obejmująca system kształcenia, który przygotowuje obywatela do podejmowania świadomych decyzji politycznych. W naukach politycznych stosuje się następujące spektrum rozumienia pojęcia: to katalog zadań, które powierzone państwu i odpowiednim instytucjom, mają na celu utrzymanie stabilności systemu politycznego oraz zapewnienie jego legitymizacji.

Według Kurta Gerharda Fischera można wyróżnić cztery podstawowe komponenty, które określane są mianem kształcenia politycznego¹, z czego dwa pierwsze osadzone są w dydaktyce, a dwa kolejne są elementem wychowania i kształcenia postaw. Po pierwsze, kształcenie polityczne to przedmiot objęty programem nauczania w szkołach, gdzie został wprowadzony na mocy postanowienia Stałej Konferencji Ministrów Oświaty

---

¹ K.G. Fischer, *Einführung in die politische Bildung. Ein Studienbuch über den Diskussions- und Problemstand der Politischen Bildung in der Gegenwart*, Kurt Gerhard Fischer/ Stuttgart Metzler, Stuttgart 1973, s. 9 i 90–93.

z 1950 r. Z uwagi na autonomię krajów związkowych w dziedzinie organizacji edukacji, przedmiot ten przybiera różne określenia i nazewnictwo². Najczęściej stosowanym pojęciem zbiorczym jest „Politikunterricht”. Po drugie, kształcenie polityczne w szkolnictwie ujęte jest w korelacjach międzyprzedmiotowych nauczanych treści. Po trzecie, kształcenie polityczne rozumiane jest jako działanie polityczne, będące rezultatem szkolnego kształcenia, przejawiające się np. w postawach partycypacji politycznej, kształtowaniu własnych sądów i opinii politycznych. Po czwarte, kształcenie polityczne ma miejsce przez społeczne uczenie się.

Stosowanie pojęcia „kształcenie polityczne” w źródłach i publikacjach nie jest ujednolicone i konsekwentne. Termin „kształcenie polityczne” jest pojęciem zapożyczonym z języka niemieckiego i zakłada wykształcenie wśród zainteresowanych określonych kompetencji oraz postaw obywatelskich. W języku polskim funkcjonuje w literaturze przedmiotu i publikacjach naukowo-dydaktycznych szereg ekwiwalentów, które oznaczają tego rodzaju edukację, jednak zawierają inny odcień znaczeniowy, np. edukacja obywatelska, wiedza o społeczeństwie, wychowanie do demokracji czy edukacja praw człowieka. Badacze są również zgodni co do tego, że wszystkie powyższe odpowiedniki językowe kształcenia politycznego, w tym i niemieckie „politische Bildung” dysponują również ekwiwalentem w języku angielskim „civic education”.

Próbie definiowania kształcenia politycznego rozważać można w przestrzeni znaczeniowej pojęć: „kształcenie” i „polityczne”. Zgodnie z definicją pojęcia „kształcenie”, zaczerpniętą ze *Słownika języka polskiego*, oznacza ono *przekazywanie określonego kwantum wiedzy w jakiejś dziedzinie, uczenie kogoś oraz rozwijanie, doskonalenie określonych umiejętności*³. Z języka niemieckiego pojęcie „Bildung” oznacza kształcenie⁴, kształtowanie się umysłowe i emocjonalne, w którym zawierają się liczne umiejętności związane z sądami, zapatrywaniami, gustem, hierarchią wartości. Pojęcie „Bildung” oznacza również w niemieckim obszarze językowym specyficzny sposób myślenia oznaczający rozwój osobowości. Należy więc odróżniać „kształcenie” (*Bildung*) od „wychowania” (*Erziehung*). W „kształceniu” mieści się nie tylko przyswojenie określonych form i norm zachowań, ale również wewnętrzny proces i kreatywne uczenie się z umiejętnością wnioskowania. Z powyższego wynika, że niemiecki termin, to jest „politische Bildung” ma dużo szerszy zakres znaczeniowy, w którego tle zawiera się aspekt emocjonalny oraz określona koncepcja przekazywania wiedzy i kształcenia postaw obywatelskich; natomiast pojęcie „edukacja obywatelska” dużo częściej stosowane jest w literaturze polskiej.

Analiza publikacji pozwala wyswobodzić się z nieładu semantycznego, wyrastającego z nałożenia się podobnych zakresów znaczeniowych tych samych pojęć funkcjonujących w różnych systemach kształcenia. Pozwala również określić, jakie są przesłanki

---

² Ibidem, s. 8–9.

³ E. Sobol (red.), *Słownik języka polskiego*, WN PWN, Warszawa 1993, s. 366.

⁴ G. Wahrig, *Deutsches Wörterbuch, Bildung – geistige und innere Formung, Vervollkommnung, geistiges und inneres Geformtsein des Menschen, vielseitige Kenntnisse, verbunden mit Geschmack, Urteil, Sinn für Wert*, Gütersloh, Bertelsmann 1997, s. 288.

przemawiające za użyciem wybranych terminów. Istotne jest natomiast, aby jednoznacznie ustalić, że stosując termin „kształcenie polityczne” mowa o systemie niemieckim, natomiast użycie pojęcia „edukacja obywatelska” stanowi odwołanie do uwarunkowań polskich. To klarowne rozgraniczenie i w pełni świadome zarysowanie granicy, także językowej, pozwala na wyeksponowanie pojęcia „Bildung” (kształcenia), które obejmuje nie tylko składniki wiedzy potrzebnej do wykonywania zawodu aktora politycznego, ale również wiedzy dotyczącej całego ideowego i aksjologicznego stanu umysłu. „Bildung” jako kształcenie nie może być więc stosowane jako pojęcie równoznaczne do wykształcenia (*Ausbildung*), bo nie zawsze ten, kto jest *ausgebildet*, jest *gebildet*, i ten kto jest *gebildet*, nie musi być *ausgebildet*.

Utrzymanie ważności pojęcia „Bildung” ma jeszcze jeden cel – odwołanie się do kształcenia powoduje, że nie tworzy się dodatkowego „pojęcia środka”, które wprawdzie nazywa zjawiska, ale ich nie rozgranicza. Takim „pojęciem środka” stosowanym w polskojęzycznej literaturze przedmiotu jest edukacja polityczna. Wyrażenie to nie oznacza jedynie produkowania i transferu wiedzy przez szkolne i pozaszkolne kształcenie polityczne, ale również oddziaływanie na ucznia, studenta, słuchacza, które formuje i kształtuje ich postawy. Należy nadmienić, że w źródłach niemieckojęzycznych istnieje bardzo wyraźna konsekwencja w stosowaniu pojęcia wychowanie polityczne, które jest zarezerwowane dla opisu i analizy kształcenia politycznego w systemach autorytarnych i totalitarnych, przy czym termin „kształcenie polityczne” jest właściwe jedynie dla państw demokratycznych.

Konkludując, pojęcie kształcenia politycznego jest pojęciem pojemnym i adekwatnym, gdyż zawierają się w nim płaszczyzny poznania (*logos*), wartości (*etos*) i emotywności (*patos*). Nie sprowadza się ono jedynie do przekazywania określonego kwantum wiedzy z zakresu edukacji obywatelskiej, nie sprowadza się również tylko do dydaktyki, teorii czy metodyki wiedzy politycznej, ale polega na wychowawczym i permanentnym oddziaływaniu na grupy docelowe w celu przyswojenia określonych wartości obywatelskich.

Geneza Federalnej Centrali Kształcenia Politycznego w Bonn

W okresie Republiki Weimarskiej oraz w III Rzeszy funkcję kształcenia politycznego przejęły dwie główne instytucje, to jest Centrala Rzeszy dla Służby Ojczyźnie (*Reichszentrale für Heimatdienst*)⁵ i Centrala Rzeszy dla Służby Ojczyźnie (*Reichszentrale für Heimatdienst*)⁶, których kontynuatorką jest funkcjonująca w dzisiejszym formacie najważniejsza instytucja kształtująca środowisko edukacji obywatelskiej – Federalna Centrala Kształcenia Politycznego (*Bundeszentrale für politische Bildung*).

---

⁵ Zob. J.K. Richter, *Die Reichszentrale für Heimatdienst*; Landeszentrale für politische Bildungsarbeit, Berlin 1963, s. 18–22 oraz K.W. Wippermann, *Politische Propaganda und staatsbürgerliche Bildung. Die Reichszentrale für Heimatdienst in der Weimarer Republik Band 114*, Schriftenreihe der Bundeszentrale für politische Bildung, Bonn 1976, s. 8–16.

⁶ Zob. J.K. Richter, op.cit., s. 18–22 oraz K.W. Wippermann, op.cit., s. 8–16.

Trzecią instytucją odgrywającą rolę w kształtowaniu postaw i światopoglądu obywateli III Rzeszy, było Ministerstwo Propagandy, pod którym ukrywał się doskonale zorganizowany aparat manipulacji i indoktrynacji, wpływający na świadomość i zachowania obywateli.

Centrala Rzeszy dla Służby Ojczyźnie

Centrala Rzeszy dla Służby Ojczyźnie została utworzona w roku 1918 na wniosek jednego z deputowanych Rzeszy, którego celem było z jednej strony umocnienie postaw żołnierzy niemieckich na froncie, a z drugiej zapobieganie nieefektywnemu i antydemokratycznemu działaniu wojennego biura prasowego. Z każdym dniem po założeniu instytucji zmniejszał się wpływ przedstawicieli wojskowych, natomiast na pierwszy plan wysuwały się zadania mające na celu ochronę zapisów konstytucji oraz propagowanie idei parlamentaryzmu demokratycznego⁷. Na początku 1919 r. rozpoczyna się faza rozbudowy instytucji, która przejmuje wszelkie działania propagandowe oraz zakłada w krajach związkowych swoje pierwsze filie i oddziały. Także w tym samym roku zostaje ustalona nazwa instytucji, czyli Centrala Rzeszy dla Służby Ojczyźnie, a głównym jej zadaniem staje się właściwe kierowanie opinii publicznej w odniesieniu do postanowień traktatu wersalskiego, reparacji wojennych, legendy Dolchstoßa, czy kontrola nad rozszerzającymi się strajkami. W strukturach instytucji od tego czasu zaznacza się wyraźna tendencja do utrzymania ponadpartyjnej, obiektywnej i neutralnej linii działalności. Posiedzenie Reichstagu z dnia 7 lipca 1921 r. ustanawia nową pozycję Centrali względem administracji, powstaje rada parlamentarna działająca przy Centrali oraz na nowo zostają wyznaczone cele, które Centrala ma realizować. Należą do nich: rzeczowe informowanie na temat zagadnień polityczno-ekonomicznych, społecznych i kulturalnych, a także polityki zagranicznej, lecz nie w duchu ideologii partyjnej, ale z punktu widzenia dobra państwa⁸. Nadrzędnym celem staje się więc świadomość narodowa. Centrala ma wzmocnić również autorytet państwa oraz poczucie wspólnoty wśród jej obywateli. Sposób, w jaki te cele zostaną osiągnięte, to spokojna i rzeczowa praca oświatowa oraz wychowanie obywatelskie, rozbudzające w obywatelach potrzebę poczucia wspólnoty i odpowiedzialności za państwo, bezpośredni kontakt ze społeczeństwem za pomocą ulotek i plakatów. Drugim ich ważnym zadaniem było sondowanie i zapoznanie się z opinią publiczną dotyczącą aktywności podejmowanych przez Centralę, ponieważ ta działając jedynie w oparciu o tradycyjne środki komunikacji (jak wyżej wymienione ulotki, plakaty, obwieszczenia) nie zawsze miała wiedzę na temat recepcji treści wśród grup docelowych. Centrala wydawała również dwutygodnik pod tytułem „Heimatdienst”, miesięcznik „Zahlenbilder” oraz broszury i inne publikacje książkowe. Działalność Centrali wpisała się w krajobraz życia społeczno-politycznego. Jednakże Centrala nie mogła korzystać z dobrodziejstw

---

⁷ K.W. Wippermann, op.cit., s. 21–48.

⁸ Ibidem, s. 169.

mediów masowych, do których w owym czasie zaliczyć można radio. Ze względu na konflikty interesów i różnice w głoszonych treściach między Centralą a rządem Rzeszy, radio udało się wykorzystać tylko częściowo za czasów Papena i Schleichera jako tubę ideologiczną, przekonującą do słuszności podejmowanych w III Rzeszy działań.

Ministerstwo Propagandy III Rzeszy

W planach NSDAP nie było przejścia władzy w strukturach Centrali Rzeszy dla Służby Ojczyźnie, dlatego Centrala została rozwiązana dwa dni po powołaniu do życia Ministerstwa Propagandy. Poza nielicznymi wyjątkami, większość pracowników wysłano na urlopy przymusowe lub zwolniono z pracy. W taki sposób powstała przestrzeń dla nowej struktury, której podwaliny zawierało Rozporządzenie Prezydenta Rzeszy w sprawie ochrony narodu i ojczyzny. Weszło ono w życie dnia 28 lutego 1933 r. Rozporządzenie wprowadzało ograniczenia dla wolności osobistej i wolności słowa, w tym prasy, prawa do swobodnego wyrażania opinii oraz zrzeszania się⁹. Goebbels w doskonały sposób zorganizował ograniczenie praw podstawowych, przygotowując się w ten sposób do objęcia stanowiska ministra propagandy, które umożliwiało mu wpływanie na opinię publiczną zgodnie z ideologią NSDAP. Jedną z najważniejszych pozycji w państwie dawała Goebbelsowi możliwość ujednoczenia tego co partyjne, z tym co państwowe. Linia graniczna między partią narodowosocjalistyczną a strukturami państwowymi stawała się coraz bardziej linią pozornej podziału.

Goebbels otrzymał liczne kompetencje nie tylko w zakresie propagandy i oświecenia publicznego. Na podstawie rozporządzenia z dnia 30 czerwca 1933 r. miał prawo do administrowania instytucjami, które spełniały istotne zadania z punktu widzenia realizacji zadań Ministerstwa oraz prawo głosu w sprawach polityki zagranicznej i wewnętrznej. Totalna kontrola opinii publicznej była możliwa dzięki sprawnie działającemu aparatowi cenzury rozciągającemu swój zasięg nie tylko na wytwory kultury, lecz także na ich twórców. Większość z nich musiała stać się przymusowymi członkami Izby Kultury Rzeszy. Głównym zadaniem Izby było upaństwowienie, nadzór i kontrola kultury. Wynikało z tego ujednoczenie (*Gleichschaltung*) w myśl zaleceń partyjnych wszelkich przejawów życia kulturalnego w Niemczech. Tylko członek należący do izby branżowej mógł być twórcą kultury. Jednak i członkowie izby byli starannie selekcyonowani przed przyjęciem – nie przyjmowano osób pochodzenia żydowskiego oraz innych osób uznanych za niepożądane.

Centralę Rzeszy i Ministerstwo Propagandy należy definiować i opisywać odrębnie, z uwagi na różne cele założone do realizacji, zasięg i rodzaj przyznanych kompetencji, strukturę wewnętrzną. Centrala Rzeszy była instytucją, której katalog zadań został zawężony do kształcenia obywatelskiego, nie posiadała kompetencji egzekutywy, a grupą docelową była tylko określona część społeczeństwa. Wzmocnienie związku obywatela

---

⁹ *Reichsgesetzblatt I*, s. 83.

z państwem, wdrażanie w życie założeń demokracji to główne cele realizowane bez represyjnych środków i przemocy. Natomiast Ministerstwo Propagandy zajmowało jedną z ważniejszych pozycji w państwie. Zakres realizowanych przez nie zadań był nieporównywalnie większy, a środki przeznaczone do ich realizacji dużo bardziej ostre, oparte na indoktrynacji, przemocy i propagandzie. W ten sposób społeczeństwo podlegało ciągłej kontroli.

Nie sposób również szukać podobieństw między Centralą Rzeszy a Ministerstwem Propagandy, gdyż są to odrębne instytucje. Należy jednak wykazać, że powstanie powojennej Federalnej Centrali dla Służby Ojczyźnie nie stanowi bezpośredniej kontynuacji dorobku narodowego socjalizmu, Federalna Centrala miała na celu przede wszystkim przeciwstawianie się działaniom radykalnych komunistów i skrajnych liberałów, i w tym rozumieniu nie jest kontynuatką dorobku III Rzeszy.

Powstanie Federalnej Centrali dla Służby Ojczyźnie

Pierwsze kroki kształtowania świadomości politycznej po zakończeniu II wojny światowej zostały podjęte już w strefach okupacyjnych, zwłaszcza w strefie amerykańskiej, której komisarz do spraw wychowania w dniu 20 września 1946 r. konstatował: *Jedynym i najlepszym instrumentem, aby w dzisiejszych Niemczech osiągnąć demokrację, jest wychowanie*¹⁰. Amerykanie nie ograniczali się jedynie do rozbudowy systemu administracji, swoją działalność edukacyjną rozpoczęli w szkołach, wyjaśniając rozumiane wprawdzie na amerykańską modłę, pojęcie demokracji. Amerykanie poddawali Niemców swoistej demokratycznej reedukacji „*re-education*”, starając się zakorzenić zasady liberalno-demokratyczne, co z czasem przyniosło zamierzony skutek, jednakże błędne okazało się złe oszacowanie stanu świadomości i wiedzy politycznej przeciętnego obywatela, przez co odgórnie założone cele okazały się być trudniejsze do osiągnięcia niż początkowo sądzono. Niemcy nastawieni byli raczej na szybkie poprawienie warunków własnej egzystencji, ideologia polityczna była dla nich narzędziem w tym momencie zbędnym.

Idea powołania do życia Federalnej Centrali dla Służby Ojczyźnie powstała w roku 1950 w urzędzie kanclerskim, a jej realizacja przebiegała dwutorowo. Oficjalnie Federalna Centrala została utworzona jako *instytucja rządowa odpowiedzialna za wszelkie zagadnienia oświecenia obywateli*¹¹ i początkowo podlegała bezpośrednio kanclerzowi. Jednak na początku lat pięćdziesiątych rozgorzała debata dotycząca przeniesienia zwierzchności z urzędu kanclerskiego do ministerstwa spraw wewnętrznych, co stało się faktem, także dzięki Adenauerowi. Było kilka istotnych przyczyn przeniesienia kompetencji do ministerstwa spraw wewnętrznych. Jedną z nich był federalny charakter państwa, w którym wiele kompetencji posiadało nie państwo, lecz kraje związkowe, np.

¹⁰ K. Borchering, *Wege und Ziele der politischen Bildung in Deutschland*, Pädagogischpolitische Bücherei, München 1975, s. 66.

¹¹ *Bulletin des Presse- und Informationsamtes der Bundesregierung*, 1952, nr 53, s. 574.

w dziedzinie kultury czy oświaty, na pograniczu których ma miejsce działalność ówczesnej Centrali. Taka decyzja pozwoliła uchronić centralę od rozgrywek politycznych partii, które być może miały w zamiarach posłużenia się instytucją do własnych celów propagandowych. Zakotwiczenie Centrali w wydziale kultury ministerstwa spraw wewnętrznych stało się dla niej samej „cichą przystanią”, wolną od sporów politycznych. Kolejnym argumentem, w tym także duchowych ojców Centrali – R. von Lexa i dra C. Lüdersa – było uniknięcie międzyinstytucjonalnych sporów kompetencyjnych.

Za początek oficjalnej działalności Centrali uważa się dzień 1 kwietnia 1951 r. wraz z zajęciem adresu Herrstraße 85 w Bonn-Bad Godesberg. Do końca 1951 r. działało 5 referatów¹².

Oceniając skuteczność działalności organizacji, Klaus Wippermann ukazał, że Centrala z trudem realizowała założenie neutralności politycznej, często angażując się w działania partyjne. Wippermann twierdził, że ówczesna Centrala Rzeszy w porównaniu do dzisiejszej Federalnej Centrali Kształcenia Politycznego w pełni niezależnej politycznie, pełniła niejako rolę rzecznika rządu¹³. Ostatecznym potwierdzeniem faktu, że kompetencje w zakresie kształcenia politycznego posiada ministerstwo spraw wewnętrznych było pierwsze oficjalne zestawienie celów Federalnej Centrali dla Służby Ojczyźnie, które przedstawił minister spraw wewnętrznych dr Lehr na 151. obradach Bundestagu w dniu 13 czerwca 1951 r.: *Federalna Centrala ma dwa główne zadania: wychowanie obywatelskie ludności oraz [...] szerzenie myśli europejskiej w społeczeństwie i jej realizację*¹⁴.

Wyżej wymienione wychowanie obywatelskie wychodziło naprzeciw obowiązującej wówczas tendencji do podejmowania tematyki narodowego socjalizmu i definiowania jego przyczyn w debatach publicznych. *Często Niemcy ze strachu nie chcieli nic słyszeć. Kto dowiadywał się prawdy, przyznawał, że miał o niej w gruncie rzeczy pojęcie, jednakże obawiał się na ten temat myśleć... Strach przed wiedzą szedł ramię w ramię ze świadomością popelnienia grzechu zaniechania [...]*¹⁵. Taka postawa wykształciła niejako główne kierunki pedagogiki politycznej ówczesnych czasów propagującej hasła tolerancji, wartości demokratycznych, odpowiedzialności, gotowości do kompromisu. Zamiast rozpamiętywać błędy przeszłości należało skupić uwagę na jednostce, w tym na jej postawie moralno-etycznej.

Drugi kierunek działania, czyli szerzenie myśli europejskiej nie podlegał żadnym dyskusjom wśród gremiów i ekspertów. Pojęcie „Europa” w czasach powojennych posiadało charakterystyczne brzmienie, które budziło nadzieję na lepszą przyszłość¹⁶. Adenauer, zorientowany na Europę, jako jeden z priorytetów swojej polityki wcielał w działanie idee integracji Niemiec z Europą Zachodnią. Centrala miała natomiast za zadanie idee te umocnić i szerzyć w narodzie niemieckim. Minister spraw wewnętrznych podkreślał

---

¹² *Bericht über die bisher durchgeführten Arbeiten* z 9.12.1953 roku.

¹³ *Bulletin...*, 1951, nr 19, s. 137.

¹⁴ *Deutscher Bundestag-Plenarprotokoll*, 1951, nr 1/151, s. 6017 C.

¹⁵ *Ibidem*, s. 72.

¹⁶ Zob. W. Besson, *Die Außenpolitik der Bundesrepublik – Erfahrung und Maßstäbe*, Ullstein Verlag, Frankfurt, 1973, s. 109–112.

wielokrotnie w swoich przemowach, że społeczeństwo musi mieć udostępnione środki tak, aby mogło kształtować własne opinie i sądy, że całość działań Centrali tworzy tzw. wychowanie do i dla państwa. Lehr akcentował również, że Federalna Centrala dla Służby Ojczyźnie nie może być postrzegana jako instrument propagandy rządowej, co stanowiło podwaliny neutralności i ponadpartyjnej struktury Federalnej Centrali działającej w dzisiejszym kształcie¹⁷.

Rozporządzenie o powołaniu do życia Federalnej Centrali dla Służby Ojczyźnie zakładało powstanie dwóch gremiów przyporządkowanych bezpośrednio do Centrali, którym powierzono funkcje kontrolne i doradcze, to jest Kuratorium i Rada Doradcza. Od 1951 roku Centrala rozwija się prężnie. Liczba referatów, z 5 istniejących w momencie powstania instytucji, wzrosła w czerwcu 1956 r. do 14.

Lata pięćdziesiąte to nie tylko czas przyspieszającego rozwoju gospodarczego, ale także czas reformy walutowej, blokady Berlina, czas obowiązywania doktryny Hallsteina, czy prób integracji obu państw niemieckich w antagonistyczne sojusze militarne. Wszystkie te elementy na drodze historycznej przyczyniły się do eskalacji politycznej, której wyrazem stała się budowa muru berlińskiego w roku 1961. Czas ten charakteryzowała również postawa społeczeństwa, stroniącego od wszystkiego co polityczne. Być może również dobór celów i metod „kształcenia obywatelskiego” nie został dostosowany do wymogów czasu, jednakże badania opinii publicznej w 1956 r., przeprowadzone przez Instytut Badań Demoskopijnych Allensbach wykazały, że wśród społeczeństwa wzrosła rozpoznawalność symboli narodowych¹⁸.

Reasumując, wyżej opisana faza powstania Federalnej Centrali dla Służby Ojczyźnie była etapem ukierunkowania jej działalności, będąc również fazą eksperymentów i wdrażania nowatorskich, jak na ówczesne czasy, rozwiązań. Pozwoliła jednak określić podstawowe cele, „tradycyjne” techniki i formy kształcenia politycznego na kolejnych 25 lat.

Od Federalnej Centrali dla Służby Ojczyźnie do Federalnej Centrali Kształcenia Politycznego

Koniec lat 50. i początek lat 60. XX w. charakteryzują liczne napięcia, które powstają na linii między Federalną Centralą a Federalnym Ministerstwem Spraw Wewnętrznych. Przyczyny sporów są różnorodne, czasem nawet małostkowe, jak np. odmowa Centrali umieszczenia wizerunku Schrödera w wydawnictwie kalendarzowym. Schröder od roku 1953 stał na czele resortu spraw wewnętrznych i tym samym podlegała mu także Centrala. Ponadto relacje między Schröderem a dyrektorem Centrali Paulem Franknem nie układały się najlepiej, co zasadniczo utrudniało współpracę międzyinstytucjonalną.

---

¹⁷ *Bulletin des Presse- und Informationsamtes der Bundesregierung* 2, 1952, nr 53, s. 573.

¹⁸ *Tätigkeitsbericht der Bundeszentrale für Heimatdienst*, 1956/57, s. 22–25.

W roku 1961 dobiega końca kontrola ministerialna, w wyniku której powstaje nowa, wewnętrzna struktura organizacyjna, uniezależniająca funkcjonowanie Centrali od dyrektora. Powstały trzy grupy robocze (*Arbeitsgruppen*), podlegające dyrektorowi.

Nowe oblicze instytucjonalne pobudziło członków Kuratorium do refleksji i dyskusji w sprawie zmiany nazwy, zwłaszcza drugiej jej części „für Heimatdienst”. Jedną z propozycji była nazwa: „Bundeszentrale für politische Bildung”, która została przyjęta przez członków Kuratorium i Federalnego Ministra Spraw Wewnętrznych i obowiązuje do dnia dzisiejszego. Deputowany SPD, Wolfgang Schwabe, zaproponował uprzednio, by Centrala nosiła miano „Federalnej Centrali Kształcenia Obywatelskiego”. Argumentując swój wybór Schwabe obstawał przy przymiotniku „obywatelski”, ponieważ określenie „polityczny” miałooby w sposób zasadniczy zniechęcić, zwłaszcza młodych, do współpracy. Dyrektor Franken odmówił przyjęcia powyższej propozycji, wskazując, że stałaby w konflikcie z założeniami nowoczesnej pedagogiki¹⁹. Zmiana nazwy nie była tylko zwykłym przemianowaniem w szyldzie instytucji. Była również symptomem zmian zachodzących w kształceniu politycznym, zmian, które niosły z sobą rozszerzenia znaczenia kształcenia politycznego z zakresu krajowego na arenę międzynarodową. W tematyce kształcenia politycznego pojawiły się takie zagadnienia, jak integracja europejska czy problematyka współczesnego świata²⁰. Klasyczne pojęcia pedagogiki ustępują powoli miejsca takim terminom, jak: reklama, aktualność, efektywność kształcenia politycznego. Jednym z ważniejszych zadań staje się właśnie *rozszerzenie i poprawa współpracy Centrali z opinią publiczną*²¹.

Zarządzający Centralą zrozumieli, jak istotne znaczenie ma marketing polityczny i autoprezentacja instytucji. Propagatorem wdrożenia idei reklamy w kształceniu politycznym był Werner Ernst. Jego wyobrażenia sięgały dużo dalej niż do autoprezentacji instytucji. Ernst przekonywał, że *w kształceniu politycznym należy zastosować metody psychologiczno-reklamowe i wnioski naukowe*²². Największą grupę adresatów kształcenia politycznego lat 60. stanowiła grupa opiniotwórcza młodej generacji oraz pośrednicząca w kształtowaniu opinii publicznej, do której w dużej mierze należeli nauczyciele, w tym nauczyciele akademicy – 28%, uczniowie, studenci i praktykanci – 35%²³.

Powstanie nowej struktury wiązało się również z nowym układem tematyki. Obejmującej w 1966 r. stanowisko zastępcy dyrektora Federalnej Centrali oraz dyrektor zarządzający Jürgen Weichert, wprowadza nowe kierunki w działalności Centrali. Jego zadaniem jest nie tylko koordynowanie dotychczasowych działań, ale również poszukiwanie nowych środków i metod, które miałyby powyższe działanie czynić bardziej skutecznymi²⁴. Na pierwszy plan wysuwa się nie szerzenie świadomości i odpowiedzialności politycznej, lecz przede wszystkim działalność opiniotwórcza i wspieranie kształtowania sądów

¹⁹ Kuratorium der Bundeszentrale für Heimatdienst, Kurz-Protokoll 4.Sitz z 28.03.1963 roku, s. 7.

²⁰ Bulletin..., 1963, nr 104, s. 923.

²¹ Tätigkeitsbericht..., 1964, s. 2.

²² Kuratorium der Bundeszentrale für Heimatdienst, Kurz-Protokoll 2.Sitz z 13.11.1966 roku, s. 5.

²³ Tätigkeitsbericht..., 1966, s. 4.

²⁴ Planungsbericht der Bundeszentrale für politische Bildung, 1962, nr 2, s. 6.

politycznych wśród obywateli. W planie działalności Centrali z 1963 r. znalazły się wnioski, iż zadaniem Centrali jest nie tylko nauczanie, zainteresowanie problematyką i zachęcanie do dyskusji, ale przede wszystkim przygotowanie obywatela do podejmowania wolnych i świadomych decyzji politycznych oraz rozbudzenie w nim chęci działania²⁵.

Głównym założeniem w działalności Centrali była ponadpartyjność i niezależność polityczna. Zachowanie wyżej wymienionych właściwości stało się szczególnie trudne w latach 60., ponieważ wcielając w życie powyższe zapisy, władze Centrali zdecydowały się na rezygnację z aktualnych, politycznych tematów. Jednakże w społeczeństwie oraz w kręgach politycznych istniało określone zapotrzebowanie na komentarz do bieżących wydarzeń. Brak odniesień w działalności Centrali do aktualnych wydarzeń wzbudził wśród opinii publicznej falę krytyki. Potrzeba harmonii i konsensusu, która charakteryzowała lata 50. powoli odchodziła do lamusa. W jej miejsce pojawiły się konflikty polityczne, będące częścią systemu demokratycznego, walka o władzę i dyskusja, prowadzona na wiele głosów, na temat niezależności politycznej Federalnej Centrali. Pełna niezależność była jednak wykluczona z powodu umocowania instytucji w ministerstwie spraw wewnętrznych.

W pierwszej połowie lat 60. nauczanie historii zostało połączone z kształceniem politycznym. Integracja historii z innymi przedmiotami społecznymi skutkowałą powstaniem nowego bloku „*Gemeinschaftskunde*”. Była to nie tylko zmiana form organizacyjnych, ale i położenie większego nacisku na samo kształcenie polityczne. Tematyce historycznej wyznaczono rolę ukazywania rodowodu współczesnych stosunków ustrojowych, politycznych, społecznych i gospodarczych²⁶.

Druga połowa lat 60. naznaczona była natomiast tendencją do usamodzielnienia się Centrali, zainicjowaną już na początku dekady. Działania te utrudniała jednak w znaczący sposób sytuacja w niemieckiej gospodarce, panująca recesja, malejący popyt i ograniczenia w produkcji oraz stale rosnąca stopa bezrobocia. Niezadowolenie wyrażały różne grupy społeczne, a eskalacja rozczarowania bieżącą sytuacją wśród studentów, zwłaszcza na Wolnym Uniwersytecie w Berlinie, przybierała na sile. Wobec zaistniałych uwarunkowań idea kształcenia politycznego i struktura Centrali zostały poddane do ponownej dyskusji. Wobec powyższego, związek pojedynczych obywateli z polityką jawił się jako o wiele ważniejszy niż idee wsparcia dla ludzi starszych czy organizacji czasu wolnego²⁷.

Rosnące zainteresowanie kształceniem politycznym pobudziło liczne kręgi polityczne do dyskusji na temat jego form i celów. Do tej pory kształcenie polityczne pełniło funkcję „strażnika” w sytuacjach kryzysowych, np. podczas demonstracji studenckich z 1968 r. podlegało krytyce i zarzucano mu szerzenie *krytycznego i negatywnego przedstawiania systemu demokratycznego wraz z jego instytucjami*²⁸. Nowe światło rzucały sformułowa-

---

²⁵ *Aufgabenstellung und Arbeitsbereiche der Bundeszentrale für politische Bildung* z 1.10.1965 roku, s. 1.

²⁶ A. Czubiński (red.), *Problem niemiecki w szkolnej edukacji historyczno-politycznej w RFN i NRD*, w: *Droga Niemców do ponownego zjednoczenia państwa 1949–1990*, Wydawnictwo UAM, Poznań 1991, s. 93–112.

²⁷ *Kuratorium der Bundeszentrale für politische Bildung*, Kurz-Protokoll 5/1 z 16.5.1966 roku, s. 5–8.

²⁸ Debata z 15.11.1968 roku, sygnatura 10567A, stenogram (dokument niepublikowany).

ne cele, jakie postawiono nie instytucjom kształcenia politycznego, lecz samemu kształceniu politycznemu. Miało ono za zadanie informować obiektywnie o czynnikach i zależnościach w procesach politycznych, wpływać na kształtowanie świadomości politycznej i umiejętności wydawania sądów i wnioskowania, a także przyczyniać się do akceptowania wartości demokratycznych. Z powyższego wynika po pierwsze, że integralnymi elementami koncepcji kształcenia politycznego są państwo i społeczeństwo, co oznacza, że zrezygnowano z jednostronnego zorientowania wyłącznie na państwo. Po drugie, zakłada się istnienie różnicy w punktach widzenia, które niekoniecznie muszą być zintegrowane dla wspólnego dobra, bo właśnie demokracja powinna stać się przestrzenią, w której reprezentowane będą poglądy różnych grup społecznych i politycznych.

Wraz z rokiem 1968 kończy się era dyrektora Frankena, który dzieła rozbudowy Centrali podjął się w 1952 r., a 1 stycznia 1962 r. przekazał ją następcy Hansowi Streckenowi²⁹ z ponad 100 pracownikami etatowymi i 15 mln DM budżetu³⁰.

Dyskusje toczące się w latach 60. doprowadziły do opracowania raportów w latach 1970, 1972 i 1974, które po raz pierwszy w dziejach działalności Centrali stanowiły zamknięty konspekt dydaktyczny, integrujący treści i cele w oparciu o założenia koncepcji dydaktycznych. W każdym z raportów podkreśla się konieczność poszukiwania nowych metod, przy czym główne założenie ujęte w raporcie z 1970 r. mówi o przesunięciu akcentu z pytania „co”, na pytanie „jak”³¹. Ramy zadaniowe nakreślone uprzednio zostają w 1974 r. uzupełnione o nowe treści, do których należały: zwalczanie ekstremizmu zagrożącemu demokracji, debata na temat demokracji i demokratyzacji, zagadnienia polityki bezpieczeństwa, reformy społecznej oraz rozwoju walutowego i gospodarczego, problemy wzrostu gospodarczego i jakości życia, inicjatywy obywatelskie jako forma bezpośredniego uczestnictwa w polityce³².

Centrala działała również w oparciu o trzy założenia: aktualność (analiza i odpowiedź na aktualne potrzeby i wydarzenia polityczne), kontynuacja (długoterminowe planowanie strategiczne) i grupy docelowe (dostosowanie tematyki i środków do konkretnych grup docelowych i realizowanych projektów). Główny punkt ciężkości został przesunięty na rozpowszechnianie wiedzy, stworzenie i wypracowanie emocjonalnego związku z porządkiem politycznym oraz wzmacnianie zaangażowania w politykę, co będzie skutkowało zmianą postawy: z grupy obywateli dobrze poinformowanych powstanie grupa obywateli aktywnych. Zaprezentowana koncepcja kształcenia politycznego różniła się znacząco od projektów przygotowywanych do realizacji w latach 50. czy 60. Charakteryzuje ją rezygnacja z inwazyjnych działań przeciwko komunizmowi czy ruchom ekstremistycznym na rzecz działań integracyjnych czy edukacyjnych. Tym samym Federalna

---

²⁹ Hans Strecken urodzony w 1923 r. po ukończeniu studiów filozoficznych, filologicznych i historycznych poświęcił się pracy dziennikarskiej. Od 1954 r. pracował jako specjalista w agencji informacyjnej rządu, rok później został kierownikiem referatu Europy Zachodniej i Południowej. Od roku 1958 pełnił w rządzie rolę doradcy do spraw Turcji, był również obserwatorem procesu Eichmanna w Jerozolimie.

³⁰ Przemówienie ministra spraw wewnętrznych wygłoszone z okazji pożegnania Frankena i objęcia kierownictwa przez Streckena, w: *Bulletin...*, 1969, nr 41, s. 41–45.

³¹ *Planungsbericht...*, 1970, s. 4.

³² *Planungsbericht...*, 1972 i 1974.

Centrala podkreśla rolę społeczeństwa, które zawsze stoi w centrum lub w tle ważnych wydarzeń i decyzji politycznych.

Problemy lat 70., 80. i 90. XX wieku w działalności Federalnej Centrali Kształcenia Politycznego

Po objęciu urzędu kanclerskiego przez Willy'ego Brandta realizowana polityka kształcenia dla koalicji SPD/FDP staje się środkiem do zainicjowania przemian społecznych: *Edukacja i wykształcenie, wiedza i nauka są nadrzędnym celem reform, które zamierzamy przeprowadzić*³³.

Początek lat 70. przynosi zatem burzliwe dyskusje na temat kształtu zarządzania Federalną Centralą, a opinia publiczna dowiaduje się w ten sposób o panującym w strukturach chaosie organizacyjnym. W latach 70. rozgorzała również dyskusja na temat metodyki i dydaktyki kształcenia politycznego, którego efektywność zależy od szerokiego spektrum czynników. Stało się jasne dla wielu znawców kształcenia politycznego, że rzeczowe i naukowe przedstawianie zagadnienia polityki w wielu przypadkach nie jest skuteczne, tzn. grupa docelowa lub poszczególni obywatele nie rozumieją i nie wykazują zainteresowania powyższym problemem. Argumentem w celu podniesienia efektywności kształcenia było więc przeprowadzanie na większą skalę badań opinii publicznej oraz tworzenie możliwości aktywnego uczestnictwa w polityce. Powyższa argumentacja nie była jednak całkowicie wolna od głosów krytycznych, ponieważ z jednej strony wymaga się od kształcenia politycznego, aby przyczyniało się do stabilizacji państwa i społeczeństwa, z drugiej zaś, aby charakteryzowało się większą odwagą do wyrażania opinii krytycznych (zwłaszcza publikowanych w czasopiśmie „Aus Politik und Zeitgeschichte”, dodatku do „Das Parlament”). Od 1969 r. Federalna Centrala wydawała również broszurę informacyjną dla młodzieży pod tytułem „Kontroversen”. Już sam tytuł zapowiadał poruszanie tematyki kontrowersyjnej, np. w sprawie konfliktu izraelsko-arabskiego (1970), czy problemu granicy polsko-niemieckiej (1971)³⁴. Na rynku publikacji pojawiło się również czasopismo „Politische Zeitung”, które to Centrala traktowała jako eksperyment, mający na celu pozyskanie czytelników i sympatyków, którzy nie wykazują zainteresowania polityką.

Głównymi hasłami debaty dotyczącej kształcenia politycznego lat 70. była krytyka, emancypacja i zakres kompetencyjny instytucji. Podczas konferencji zorganizowanej przez Federalną Centralę w Akademii Ewangelickiej w Tützing (lipiec 1971 roku) omówione zostały dwie najważniejsze i aktualne funkcje kształcenia politycznego: funkcja krytyczna i stabilizacyjna. Dyrektor Federalnej Centrali Kształcenia Politycznego Hans

---

³³ K. v Beyme (Hrsg.), *Die großen Regierungserklärungen der deutschen Bundeskanzler vom Adenauer bis Schmidt*, Hanser, München/Wien 1979, s. 252 i s. 265.

³⁴ K.W. Wippermann, *Die publizistische Tätigkeit der Bundeszentrale für politische Bildung*, w: H. Koschwitz, G. Pötter (Hrsg.), *Publizistik als Gesellschaftswissenschaft, Internationale Beiträge*, Druckerei und Verlagsanstalt, Konstanz 1973, s. 313–340 i s. 325.

Strecken podkreślał, jak istotne jest wytyczenie granicy między krytyką a stabilizacją, ponieważ krytyczne metody stosowane w kształceniu politycznym zapewnią, że opinia publiczna nie będzie manipulowana. Kolejnym zadaniem kształcenia politycznego było wzmocnienie gotowości do współpracy politycznej, jednak na czym owa gotowość miały polegać, nie zostało dokładnie określone³⁵.

Odbiorcami kształcenia politycznego było całe społeczeństwo, natomiast celem działalności Centrali rzeczowa i możliwie obiektywna informacja o czynnikach i zależnościach w procesach politycznych, a przez to rozbudzenie i wzmacnianie umiejętności kształtowania opinii na tematy polityczne, uświadamianie wartości, jakie niesie ze sobą porządek demokratyczny oraz rozwijanie gotowości do działania politycznego. Po raz pierwszy w formie oficjalnej zostało przywołane w dokumencie pojęcie *niezależności politycznej, ponadpartyjności czy neutralności politycznej*³⁶. W obszarze środków omówione zostało dokładniej wsparcie dla kształcenia osób aktywnych w dziedzinie wychowania obywatelskiego oraz ocena i doradztwo w pracach badawczych³⁷.

Na przestrzeni lat 70. edukacją obywatelską zajmowało się wiele podmiotów. Ich wielość, zróżnicowany charakter i status, ale również spory ideologiczne na temat rozumienia pojęcia „edukacji obywatelskiej” spowodowały, że dostrzeżono potrzebę wypracowania pewnych wspólnych zasad, którymi powinni kierować się wszyscy odpowiedzialni za kształcenie obywatelskie. Do sformułowania takich reguł doprowadzono w 1976 r. na spotkaniu zorganizowanym przez Centralę Kształcenia Obywatelskiego Kraju Związkowego Badenia-Wirtembergia, w którym uczestniczyli głównie dydaktycy tego przedmiotu. Sukcesem było podpisanie Konsensusu z Beutelsbach z 1976 r. (*der Beutelsbacher Konsens*), który zakładał całkowite rozdzielenie właściwych zadań kształcenia politycznego od przekonań osób je tworzących i realizujących. Kształcenie polityczne nie może być poddawane żadnym wpływom politycznym, nie realizuje celów żadnej partii politycznej. Konsensus z Beutelsbach wprowadza nowy ład do teorii kształcenia politycznego. Dokument ten zyskuje sobie również poparcie teoretyków, np. Rolf Schmiederera. Porozumienie określa trzy główne zasady kształcenia politycznego. Po pierwsze, indoktrynacja rozumiana jako uzyskiwanie właściwej opinii, stanowiska, sądu i wszelkie przeszkody mające na celu utrudnianie samodzielnej oceny, są zakazane. Po drugie, tematy kontrowersyjne w nauce i polityce muszą być również przedstawiane jako kontrowersyjne w obszarze kształcenia politycznego. Osoby odpowiedzialne za nauczanie wiedzy o społeczeństwie, polityce mają spełniać tzw. funkcję korygującą. Oznacza to, że nauczyciele szczególnie dokładnie i wyczerpująco powinni opracowywać te zagadnienia, które są zupełnie obce dla odbiorcy z politycznego, społecznego czy kulturowego punktu widzenia. Po trzecie, uczyć się powinni na bieżąco analizować sytuację politycz-

---

³⁵ H. Strecken, *Die kritische und stabilisierende Funktion der politischen Bildung*, w: *Bericht über die Konferenz der Bundeszentrale für politische Bildung vom 7–8.06.1971* w Akademii Ewangelickiej w Tützing *Politische Bildung in einer sich wandelnden Gesellschaft*, Bonn 25.11.1971 roku. (sygnatura akt PL – 1023/71, dokument nieopublikowany).

³⁶ Überparteilichkeit, politische Ausgewogenheit, parteipolitische Neutralität.

³⁷ Zob. *Schwerpunktprogramm der Bundeszentrale für Bildung bis Ende 1976* z 5.05.1975 roku (dokument nieopublikowany).

ną i odnaleźć w niej własne zainteresowania. Uczeń/słuchacz/podmiot docelowy zdobywa wówczas umiejętności operacyjne, tzn. zna środki i sposoby, za pomocą których może wpłynąć na analizowany przypadek³⁸.

W katalogu zadań lat 80. znalazła się problematyka narodowego socjalizmu oraz antysemityzmu, której wyrazem jest organizowanie przez Centralę wyjazdów do Izraela, zainicjowanych już w roku 1963, jeszcze przed nawiązaniem stosunków dyplomatycznych między Republiką Federalną a Izraelem³⁹.

Działalność Federalnej Centrali Kształcenia w latach 90. charakteryzowało dążenie do pokonania podziału Niemiec po zjednoczeniu w 1989 r. Bezpośrednio po upadku muru berlińskiego, Centrala podjęła działania zarówno w starych, jak i w nowych krajach związkowych, mając świadomość, że stanęły obok siebie dwa państwa i dwa społeczeństwa: społeczeństwo *Ossis* ukształtowane w systemie autorytarnym i społeczeństwo *Wessis*, wychowane w porządku demokratycznym zachodnich Niemiec. Zderzenie obu społeczeństw spowodowało „szok kulturowy”, który znalazł wyraz w głębokim rozczarowaniu obywateli sytuacją, w jakiej się znaleźli⁴⁰.

Wysoką rangę kształceniu politycznemu nadaje treść dwóch raportów rządu federalnego na temat stanu i perspektyw kształcenia politycznego w Niemczech z dnia 10 grudnia 1991 r. oraz z dnia 27 maja 1998 r. Mowa w nich o znaczeniu demokracji i globalnych wyzwaniach, przed którymi znalazło się kształcenie polityczne w latach 90. W tym czasie dochodzi również do zmiany w strukturze Centrali na szczeblu kadry zarządzającej. W myśl nowego rozporządzenia z dnia 24 czerwca 1992 r. miejsce trzech dyrektorów zajmuje prezydent oraz dwóch wiceprezydentów⁴¹. Pozostała struktura instytucji i zakres kompetencji nie ulegają zasadniczym zmianom. Wraz z rozwiązaniem Instytutu Obu Państw Niemieckich (Gesamtdeutsches Institut) Centrala przejęła 86 jego pracowników oraz budynek znajdujący się w Bonn przy Adenauerallee, który jest obecnie jej siedzibą.

Rozwój massmediów i upowszechnienie Internetu przyczyniło się do ułatwienia realizacji założeń i zadań Centrali. Korzystając z nowych kanałów informacyjnych, Centrala mogła dotrzeć do nowych grup docelowych i rozszerzyć swą ofertę o produkty *online*⁴².

Mimo wyczerpanych wysiłków podejmowanych przez podmioty kształcenia politycznego, w tym i Federalną Centralę Kształcenia Politycznego, nie udało się na przestrzeni dwóch dekad osiągnąć pełnej jedności Niemiec. *Nadal istnieją głębokie podziały między starymi i nowymi krajami związkowymi. Dotyczy to przede wszystkim warstwy mentalnej:*

---

³⁸ H.G. Wehling, *Konsens à la Beutelsbach?*, w: H. Schiele, H. Schneider (Hrsg.), *Das Konsensproblem in der politischen Bildung*, Klett, Stuttgart 1977, s. 11–36.

³⁹ Zob. R. Hirschfeld, *Reisen zur Aussöhnung, Bilanz zur 100. Israel-Studienfahrt der BpB*, w: „Das Parlament” z 8.10.1986 r.

⁴⁰ M. Zawilska-Florezcuk, A. Ciechanowicz, *Jeden kraj, dwa społeczeństwa? Niemcy 20 lat po zjednoczeniu*, Ośrodek Studiów Wschodnich, Warszawa, 2011, s. 15–16.

⁴¹ Zob. http://www.bpb.de/themen/7Z2EN6,0,Politische_Bildung_f%FCr_das_vereinte_Deutschland_19891998.html; [dostęp: listopad 2010 r.].

⁴² Od września 1997 roku działa oficjalna strona internetowa Federalnej Centrali Kształcenia Politycznego: www.bpb.de.

*Niemcy z obu części kraju wciąż nie uważają się za przedstawicieli jednego narodu, co widać na przykładzie wzajemnych stereotypów, różnic w zachowaniu, ale i kwestii zasadniczych jak rozumienie i interpretacji historii dwóch państw niemieckich do 1989 roku. [...] Prowadzi to do utrwalenia podziału społecznego, widocznego m.in. wśród elit politycznych i w mediach, które bardzo powoli otwierają się na przedstawicieli nowych krajów związkowych*⁴³.

Wewnętrzne sprawy Niemiec nie stanowiły jednak wyłącznego katalogu zadań Centrali, ponieważ takie wydarzenia, jak: udział Bundeswehry w misji pokojowej ONZ w Kambodży w 1992 r., w ramach interwencji NATO obecność militarna Niemiec w Jugosławii z 1999 r. czy zbliżające się rozszerzenie UE, spowodowały, że kształcenie polityczne musiało otworzyć się na problemy świata i stanąć przed nowymi wyzwaniami.

Powyższe przedstawienie trzech najważniejszych instytucji kształcenia politycznego ma swoje uzasadnienie. Wielu badaczy wskazuje w toczących się dyskusjach na temat kształcenia politycznego na odwołania do czasów Republiki Weimarskiej czy III Rzeszy. Znajomość dzisiejszego systemu kształcenia politycznego wiąże się nierozdzielnie z poznaniem sytuacji historycznej, celów, treści, metod, mediów i strategii, którymi posługiwał się ówczesny mechanizm kształcenia politycznego. Należy również uwzględnić czynniki socjokulturowe, które uzupełniają tę strukturę, zawsze, co ważne, osadzoną w swoim czasie historycznym i przez pryzmat tego czasu interpretowaną.

Podsumowując ten krótki zarys historii kształcenia obywatelskiego w Niemczech po II wojnie światowej do lat 90. można wnioskować, że istnieje kontynuacja podejmowanych w kolejnych dekadach rozwiązań systemowych. Edukacja obywatelska jest ważnym zadaniem dla władz politycznych i organizacji pozarządowych, a efekty kształcenia politycznego powinny mieć jak najszerszy zasięg i rezonans społeczny oraz jak największą grupę docelową. Za efektywne kształcenie polityczne odpowiada również zaangażowanie dużej liczby organizacji i kręgów inicjatywy obywatelskiej. Umacnianie w społeczeństwie postaw obywatelskich jest niezwykle istotnym ogniwem spajającym społeczeństwo z państwem i państwo ze społeczeństwem, a tym samym jednym z najważniejszych zadań i wyzwań dla systemu edukacji.

Bibliografia

Dokumenty i materiały źródłowe

- Aufgabenstellung und Arbeitsbereiche der Bundeszentrale für politische Bildung* z 1.10.1965 r. (Bundesarchiv Koblenz).
Bericht der Bundeszentrale für Heimatdienst über die bisher durchgeführten Arbeiten z 9.12.1953 r. (Bundesarchiv Koblenz).
Bulletin des Presse- und Informationsamtes der Bundesregierung 2 nr 19 z 11.12.1951 r. (Bundesarchiv Koblenz).

---

⁴³ M. Zawilska-Florczuk, A. Ciechanowicz, *Jeden kraj...*, s.72.

- Bulletin des Presse- und Informationsamtes der Bundesregierung* 2 nr 53 z 10.05.1952 r. (Bundesarchiv Koblenz).
- Bulletin des Presse- und Informationsamtes der Bundesregierung* nr 104 z 19.06.1963 r. (Bundesarchiv Koblenz).
- Bulletin des Presse- und Informationsamtes der Bundesregierung* nr 41 z 16.01.1969 r. (Bundesarchiv Koblenz).
- Deutscher Bundestag-Plenarprotokoll* nr 1/151 z 13.06.1951 r. (Bundesarchiv Koblenz).
- Kuratorium der Bundeszentrale für Heimatdienst*, Kurz-Protokoll 2.Sitz z 13.11.1966 r. (Bundesarchiv Koblenz).
- Kuratorium der Bundeszentrale für Heimatdienst*, Kurz-Protokoll 4.Sitz z 28.03.1963 r. (Bundesarchiv Koblenz).
- Kuratorium der Bundeszentrale für Heimatdienst*, Kurz-Protokoll nr 2/12 z 12.03.1956 r. (Bundesarchiv Koblenz).
- Pisma Federalnej Centrali Kształcenia Politycznego do Ministerstwa Spraw Wewnętrznych* z 16.05.1966 r. (sygnatura akt: II/1002/521/65). BPB Bonn.
- Planungsbericht der Bundeszentrale für politische Bildung* nr 2 z 1962 r. BPB Bonn.
- Planungsbericht der Bundeszentrale für politische Bildung* z 1970 r. BPB Bonn.
- Planungsbericht der Bundeszentrale für politische Bildung* z 1972 r. BPB Bonn.
- Planungsbericht der Bundeszentrale für politische Bildung* z 1985/1986, część I. BPB Bonn.
- Schwerpunktprogramm der Bundeszentrale für Bildung bis Ende 1976* z 5.05.1975 r. BPB Bonn.
- Stenogram debaty w dniu 15.11.1968 r., sygnatura 10567A. BPB Bonn.
- Strecken H., *Die kritische und stabilisierende Funktion der politischen Bildung. Bericht über die Konferenz der Bundeszentrale für politische Bildung vom 7–8.06.1971* w Akademii Ewangelickiej w Tützing. *Politische Bildung in einer sich wandelnden Gesellschaft*. Bonn 25.11.1971 r. (sygnatura akt PL – 1023/71). BPB Bonn.
- Tätigkeitsbericht der Bundeszentrale für Heimatdienst*, 1956–1958. BPB Bonn.
- Tätigkeitsbericht der Bundeszentrale für politische Bildung*, 1964–1972. BPB Bonn.

Czasopisma

- „Das Parlament” 1967, nr 17.
- „Das Parlament” 1974, nr 32.
- „Das Parlament“ z 8.10.1986 r.

Wydawnictwa zwarte

- Barry B., *Democracy, Power and Justice*, Collier-Macmillan, London, 1970.
- Besson W., *Die Außenpolitik der Bundesrepublik – Erfahrung und Maßstäbe*, Ullstein Verlag, Frankfurt 1973.
- Beyme K.v. (Hrsg.), *Die großen Regierungserklärungen der deutschen Bundeskanzler vom Adenauer bis Schmidt*, Hanser, München, Wien 1979.
- Borcherding K., *Wege und Ziele der politischen Bildung in Deutschland*, Pädagogischpolitische Bücherei, München 1975.
- Czubiński A. (red.), *Droga Niemców do ponownego zjednoczenia państwa 1949–1990*, Wydawnictwo UAM, Poznań 1991.

- Detjen J., *Politische Bildung Geschichte und Gegenwart in Deutschland*, R. Oldenbourg Verlag München, Wien 2007.
- Deuerlein E., *Deutschland 1963–1970*, Verlag für Literatur und Zeitgeschehen, Hannover 1972.
- Fischer K.G., *Einführung in die politische Bildung. Ein Studienbuch über den Diskussions- und Problemstand der Politischen Bildung in der Gegenwart*, Kurt Gerhard Fischer/ Stuttgart Metzler, Stuttgart 1973.
- Gagel W., *Geschichte der politischen Bildung in der Bundesrepublik Deutschland 1945–1989*, 2.Aufl., Opladen 1995.
- Habermas J., *Obywatelstwo a tożsamość narodowa. Rozważania nad przyszłością Europy*, Przekład Barbara Markiewicz, Wydawnictwo IFiS PAN, Warszawa 1993.
- Koschwitz H.; Pötter, G. (Hrsg.), *Publizistik als Gesellschaftswissenschaft, Internationale Beiträge*, Druckerei und Verlagsanstalt, Konstanz 1973.
- Lange D., *Monitor politische Bildung. Daten zur Lage der politischen Bildung in der Bundesrepublik Deutschland*, Wochenschau Verlag, Schwalbach/Ts. 2010.
- Richter J.K., *Die Reichszentrale für Heimatdienst. Geschichte der ersten politischen Bildungsstelle in Deutschland und Untersuchung ihrer Rolle in der Weimarer Republik*, Berlin 1963.
- Sander W. (Hrsg.), *Handbuch. Politische Bildung*. Reihe Politik und Bildung, Bundeszentrale für politische Bildung, Bonn 2005.
- Schiele S., Schneider H. (Hrsg.), *Das Konsensproblem in der politischen Bildung*, Klett, Stuttgart 1977.
- Schmidt M.G., *Das politische System der Bundesrepublik Deutschland*, C.H. Beck, München 2005.
- Schmiederer R., *Zur Kritik der politischen Bildung. Ein Beitrag zur Soziologie und Didaktik des politischen Unterrichts*, Frankfurt 1971.
- Siellawa-Kolbowska K.E. (red.), *Edukacja obywatelska w Niemczech i Polsce. Raport z badań*, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2008.
- Sobol E. (red.), *Słownik języka polskiego*, WN PWN, Warszawa 1993.
- Sulowski S., Wojtaszczyk K.A., *System polityczny Republiki Federalnej Niemiec. Wybrane problemy*, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2005.
- Tenorth H.E. (Hrsg.), *Kerncurriculum*, Bd. 2, Beltz GmbH, Weinheim/Base 2004.
- Wahrig G., *Deutsches Wörterbuch*, Gütersloh, Bertelsmann 1997.
- Wippermann K., *Politische Propaganda und staatsbürgerliche Bildung. Die Reichszentrale für Heimatdienst in der Weimarer Republik Bd. 114, Schriftenreihe der Bundeszentrale für politische Bildung*, Köln 1976.
- Zawilska-Florczuk M., Ciechanowicz A., *Jeden kraj, dwa społeczeństwa? Niemcy 20 lat po zjednoczeniu*, Ośrodek Studiów Wschodnich, Warszawa 2011.